

sem szerepel, holott – régisége ellenére is – mindmáig érvényes mondandója van a magyarországi puritanizmusról, több megfigyelése ma is hasznosítható s az általa tárgyalt XVII. századi prédikációszerzők idézésével tovább árnyalható a puritanizmusról rajzolt kép.

A további kutatás számára felbecsülhetetlen értékű a függelékben közreadott adattár, amely 103 halotti beszéd valamennyi fontos adatát tartalmazza kronológiai rendben (RMNY és RMK-szám, szerző, cím, kiadás helye, éve, a halott neve, felekezete, társadalmi helyzete, életkora, a róla szóló beszédek száma stb.). A nyomtatványok megjelenési rendjét grafikon is szemlélteti (292.).

Az értekezés egyértelműen jelzi, hogy szerzője sikerrel követi azt a kutatói irányt és magatartást, amelyet Tarnai Andor képviselt. Az impozáns méretű külföldi szakirodalom használata mellett is mindig világos és jól követhető marad értelmezői nyelve, e téren is követve egykori mesterének stílusát. Külön is említést érdemel az a kiadói gondosság, amelynek segítségével elkerülhetőnek bizonyultak a sajtóhibák.

A könyv eredményeinek tömör summázatát teljesen indokoltan adja közre a szakosnál valamivel bőségesebb német nyelvű összefoglalás, hiszen főként a német szakirodalom szentelt különös figyelmet a téma kutatásának, s Kecskeméti fejtegetései nemzetközi vonatkozásban is hoztak új eredményeket. Érdemes ugyanis külföldi szakmai fórumok előtt is tudatosítanunk, hogy a magyar nyelvű nyomtatott halotti beszéd a Kárpát-medence jelentékeny konfesszionális tradíciókra épült egyházi kultúrájának egyik értékes műfaja, információkban különösen gazdag forrásanyaga, nemritkán szubtilis finomságokat is felvonultató, európai kontextusban is figyelemre méltó produktuma, amely egyben a barokk kori, sokfelekezetű magyar egyházi műveltségnek és reprezentációnak szerves része, jellegzetes mentalitásformáló tényezője volt a korai újkorban.

(Bp., Universitas Kiadó, 1998, 326 l. [Historia Litteraria 5.]

BITSKEY ISTVÁN

A legújabb Berzsenyi-szövegkiadásról

(*Berzsenyi Dániel: Versek*)

A *Matúra Klasszikusok* sorozat huszonhetedik darabjaként jelent meg az a Berzsenyi-verseket tartalmazó kötet, amelyet Onder Csaba szerkesztett. A felvilágosodás és a korai romantika magyar irodalmából e kiadvány a sorozatban a negyedik, a Kerényi Ferenc *Bánk bán*-kiadás, a Debreczeni Attila szerkesztette *Lilla* és Szabó G. Zoltán *Kölcsy-könyve* után.

A Berzsenyi-kötet követi a sorozat előző könyveiben megszokottá vált struktúrát, ami erénye, hiszen így megkönnyíti az olvasó tájékozódását. (A sorozat könyveit a középiskolai oktatásban sűrűn használják, átláthatóságuk ezért is fontos.) A munka három nagy részre tagolódik, ezek pedig további alfejezetekre oszlanak. Az *Előszó* elsősorban filológiai kérdéseket vet fel, utána az *Életrajzi vázlat* következik, majd Berzsenyi kötetkompozíciójának történeti változásait és az értelmezés alapkérdéseit vizsgálja a szerkesztő, végül egy lehetséges kötetértelmezést olvashatunk a munka

első nagy részében. Minderre következnek a szöveggözlés (amelyet marginálék egészítene ki). Ezután kezdődik a harmadik nagy rész. Itt, a *Függelék* című alfejezetben olyan Berzsenyi-versek szerepelnek, amelyek kapcsolódhatnak a kiadáshoz, majd *Értelmezéstörténet* címmel néhány karakteres Berzsenyi-interpretációt olvashatunk, mindezek befejezéséül pedig a *Válogatott bibliográfia* című rész áll. A Matúra-kötetek hagyományát követi az is, hogy a könyvhöz egy speciális könyvjelző tartozik, amelyen a mindenkori szerkesztő összefoglalhatja azokat az adatokat, amelyeket a tárgyalta életműről a legfontosabbnak tart.

Az *Előszó* szövegének első mondata a következő: „A *Matúra Klasszikusok* jelen kötete Berzsenyi Dániel verseinek második, 1816-os kiadását tartalmazza.” Ezt olvasva megnyugodhatunk afelől, hogy a kiadás egy jól körülhatárolható szöveget tesz olvashatóvá, ami nem vet fel filológiai problémákat. Ezt a kijelentést azonban felülbírálják az *Előszó* további mondatai, hiszen nem az 1816-os kötetet közli a könyv, mivel az csak *alapszövege* volt az Onder-féle kiadásnak.

A bevezető mondat után arról értesülünk, hogy az 1816-os Helmeczi-kiadás azért lehetett csak alapszöveg, mert Berzsenyi – 1813-ban megjelent első kötete után – több módosítást javasolt leveleiben 1816-ig, majd a második kötet megjelenése után is. A szöveggondozó ezért arra törekedett, hogy a Berzsenyi által indítványozott javításokat *minden esetben* figyelembe véve átírja a kötet verseit. Ezzel vélhetően Berzsenyi *intencióit* kívánta rekonstruálni, amit szöveggözlési gyakorlatként el lehet fogadni.

Ha megvizsgáljuk az Onder Csaba által említett ama hat levelet, amelyekben Berzsenyi javításról szól, láthatjuk, hogy a módosítások mennyisége elenyészően csekély. (Ez a könyvben megjelölt levélkezteket olvasva nem derül ki, sőt az olvasó a sok levelet látva esetleg jelentős javításokra gondolhat.) Éppen ezért a szöveggözlések lapjainak szélén, ahol erre bőven volt hely, lehetett volna jelölni az egyszerű javításokat.

A Berzsenyi által javasolt módosítások közül azonban meglepő módon egyre nem volt tekintettel a szerkesztő. Figyelmen kívül hagyta Berzsenyinek azt az 1815. július 7-én, Helmeczinek írott levelét, amelyben neve helyes közlésére kérte a kiadót. A költő arra hivatkozott, hogy atyja „halálos véteknek tartja a donatio ortographia megsértését”, s kérte, hogy *Ber'senyiként* szerepeljen neve az új borítón. Helmeczi ezt nem vette figyelembe. Onder Csaba a versciklus elejére mégis épp az 1816-os kiadás borítójának fotókópiáját tette. Ez a szerkesztői eljárás nehezen indokolható.

A filológiai bevezető után az *Életrajzi vázlat* című rész következik. E szegmenstum a könyv egyik legalaposabban megírt egysége, és hatásos az a technika, amely az életrajz főszövegéhez annak állításait elbizonytalanító szemelvényeket fűz. Éppen e fejezet alapos megírtságát látva meglepő azonban az, hogy a hasonló témákat is emlegető könyvjelző mennyire más *adatokat* közöl. Például eszerint Berzsenyi 1793-ban *megszökik az iskolából és Keszthelyen katonáskodik*, míg apja haza nem viszi. Ezzel szemben a könyv ötödik oldalán arról értesülünk, hogy Berzsenyi *néhány hetes katonáskodás után hazaszökött*, s 1794 őszén apja visszavitte iskolájába. A Berzsenyi-életrajzokból tudjuk, hogy a könyvbéli állítás a helyes, a könyvjelző tehát pontatlan. (E locus szövegzavarát egyébként csak fokozza az, hogy az előtte lévő sorokban Berzsenyi diáksága 1788 és 1795 közöttre datálódik.)

Az életrajzi vázlat után Berzsenyi költeményeinek versformáiról is olvashatunk a kis lapon, azonban egy probléma itt is akad: az időmértékes verssoroknál a közlő ki-

írta az alapjeleket, de – a kortárs magyar nyelvű verstani munkákkal ellentétben – nem írta ki az ütemhatárokat, és nem is magyarázta el a verssorok felépítését.

A könyv talán legizgalmasabb része egy új kompozíciórtörténet bemutatása. Onder Csaba meggyőző filológiai adatok alapján elmondja a Berzsenyi által megírt versek alakulástörténetét, majd bemutatja azt, hogy Toldy Ferenc közlése komolyan eltért Berzsenyi terveitől. A kiadástörténetben sajnálatos módon ez élt tovább. Toldyval szemben a szerkesztő vizsgálata egy „eredetibb” szerkezetre irányul. Ezt Berzsenyi kötetkompozíciójának nevezi. Onder Csaba könyvének nagy erénye az, hogy Toldy örökségétől eltávolodik. Ez jól illeszkedik azokhoz a törekvésekhez, amelyek a korszak fiatal kutatóit is jellemzik (például Szilágyi Márton és Milbacher Róbertet).

A „...tündér világtükör...” című fejezet már az újonnan konstruált kötetkompozíciók eiemzi. Onder Csaba itt először elméleti előföltevéseit próbálja tisztázni az *Intenciók az olvasáshoz* című részben. (Sajnos, arra később sem kapunk választ, hogy az „intenciók” szó itt mit jelöl. A legvalószínűbb az, hogy az „instrukciók” szinonimája.) A teoretikus bevezetés először Berzsenyi egyik legjellemzőbb „poétikai” eljárásának leírásába kezd, a „tündérrítés” értelmét kísérli megvilágítani. Ennek során megkérdezi: „Hogyan tündérrít Berzsenyi?”, de választ nem ad, hanem már az ez irányú tudakozást is illegitimnek minősíti. Szerinte „kérdezni csak az olvasás után kérdezhetünk, és hogy mit kérdezzünk, az egyedül tőlünk függ, Olvasóktól”. Ez az állítás a recepcióesztétika két belátásával is ellentétes (ami azért sajnálatos, mert a beszélő többször is deklaráltan Jauß olvasáselméletét követi). Amikor Onder Csaba azt állítja, hogy a kérdezés egyedül tőlünk függ, „Olvasóktól”, akkor nem vet számot a befogadónak a hagyományok általi megelőzöttségével, ami túlmutat szubjektumukon. A mondat azt is tagadja, hogy a szövegek értelme egy kérdés-válasz szerkezetet mutató dialógusban táruul fel. Jauß az 1912-es korszakküszöbről készített tanulmányában meggyőzően érvelt amellett, hogy a kifejezetten hagyományellenes avantgarde is ráutalt volt arra, amit tagadott, így még ezek a műalkotások sem szolgáltatók ki magukat az interpretációk teljes önkényének. Szintén Jauß írt magyarul *Horizontszerkezet és dialogicitás* címen megjelent tanulmányában arról, hogy Bahtyin óta az irodalmi hermeneutikának is számolnia kell „a megértésnek a »szó dialogicitásában« való megalapozásával”, ahogy a teológiai és a filozófiai hermeneutika vagy a popperi művészetfilozófia is számol valami hasonlóval. Emiatt Jauß a *Spleen II* értelmezésében már az esztétikai érzékelés progresszív horizontján kérdéseket intéz a vershez, amelyeket aztán később részben megválaszol, részben nyitva hagy. A Berzsenyi-kötet idézett kijelentése tehát pusztán arra bizonyul alkalmasnak, hogy a „tündéresítés” mi-benlétének megválaszolását végleg elodázza.

Bevezető szövegében ezután a kötet szerkesztője Foucault nyomán a szerző fogalmának magyarázatába kezd. Megkísérli az életrajzok alanyát, a művek szerzőjét, a lírai szubjektumot és a kötetfikció hőjét elkülöníteni. Az életrajzok alanya szerinte „élő vagy valóságos” személy, míg a szerző a költő maga. Szerintünk vitatható, hogy egy életrajz alanya mennyire „valóságos”, s mennyire nem, de afelől nincs kétségünk, hogy a szerző-funkció foucault-i értelme nem szűkíthető le a „költő” fogalmára. Az még kétségesebb, hogy a lírai szubjektum és a szerző különbsége időbeli fejlemény volna, azaz létezett az *eredet pillanata*, amelyben idilli egységük még nem bomlott fel, mint ahogy Onder Csaba állítja. Idetartozó probléma az is, hogy a szövegben a szerző-funkció az intencionalista irodalomtörténet-írás szerzőképével mo-

sódik össze. Ez utóbbi irányzat, Kulcsár Szabó Ernő szavaival „a szövegek eredeti létokának egyedül és kizárólag a szerzőt” szokta tekinteni, aki nem az az „élő vagy valóságos személy”, aki – Onder Csabát idézve – az „életrajzok alánya”. Ez a zavar *A mű és a szerzője* című részben már olyan, egyértelműen intencionalista vélekedéshez vezet, amely szerint a „mű olyanná alakul, amilyenné szerzője formálja”. Ez a kijelentés a befogadótól a poéziszis funkciót teljesen elvitatja, holott Onder Csaba korábban csak neki adta azt meg.

Ezt követően már nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a kötetben a legkisebb ismeretelméleti kétségnek sem találhatjuk nyomát akkor, amikor Berzsenyi poétikai elképzeléseinek és szándékainak feltérképezhetősége kerül szóba. Sőt, *Az olvasó és az olvasás* címet viselő rész abban jelöli ki egy lehetséges értelmezés feladatát, hogy „Berzsenyi intencióinak megfelelően [...] az olvasási folyamat természetes ritmusát követve” próbáljon meg „valamiféle naiv olvasatot adni”. Ebben az sem gátolja meg, hogy az általa itt hivatkozott Jauß, a *Jónás könyve* vagy a *Spleen II* elemzésekor sem próbált meg pusztán naiv olvasatot adni, hanem „történeti olvasó”-ja mellé egy „tudományos kompetenciával bíró kommentátort” is állított, akinek megjegyzéseit dőlt betűvel elkülönítette. Arról pedig sem a szakirodalom, sem Onder Csaba szövege nem szól, hogy milyen lehet az olvasás természetes ritmusa.

Mivel elméleti tekintetben tisztázatlan marad az, hogy milyen elvek alapján elemzi majd az „1816-os kötetet” a szerkesztő, az előzményekhez képest nem jelent meglepetést a szövegmagyarázat módja. Onder Csaba az *Egy lehetséges értelmezés* című fejezetben Berzsenyi könyvének tematikus olvasatát adja. (A cím azt *deklarálja*, hogy többféle jelentés megképződésének lehetőségét hagyja nyitva az utána következő interpretáció, ezzel viszont ellentétes az, amit az alatta szereplő szöveg nyelvezete *figurál*.) Barthes terminusaival szólva az értelmezés „olvasható” vagy „klasszikus” szöveget állít elő, vagyis nagy szerkezetekben kényszeríti a versanyagot. Onder Csaba nem számol az egyes költemények disszeminatív erejével, inkább befagyaszítja „különbözőségük szabad játékát” (S/Z). Általában gyors allegorizisek segítségével egy-egy jelentést rendel a versekhez. Erre számos példát lehetne idézni, a rövidség kedvéért azonban csak egyet említünk. *A közelítő térről* ezt írja: „Az Amathusban szemlélődő amathusi költő felismeri az idő természetét. Véggövegzetése, létélménye elégikus: mivel az idő folyásának iránya személyre szabott, az elmúlás folyamata visszafordíthatatlan: »Itt hágy, 's vissza se tér majd gyönyörű korom. / Nem hozhatja fel azt több kikelet soha! / Sem béhunyt szememet fel nem ígézheti / Lollim' barna szemöldöke!«” A záróstrófa valóban tudósíthat az élet lezárultáról, de másról is. A beszélő szemei nemcsak azért lehetnek „béhunyt” szemek, mert már halottak, hanem azért is, mert emlékeznek, tehát befelé és korábbra pillantanak. A költemény olvasható úgy is, mint ennek az emlékezésnek a terméke. Eszerint a versnek kölcsönzött hang nem kizárólag a pusztulás természetét jeleníti meg, hanem cselekszik is annak ellenében, a tovatűnő idő nyomaiba az emlékezet teremtette múltat állítja. Erre is utalhat a második sortól a tizedikig tartó leírás, amely az ősz kopársága helyett a nyár gazdagságát mutatja be a maga ott nem létében. Ezek figyelembevételével azonban a költemény értelme nem szűkíthető le az „Ó jaj, meg kell halni, meg kell halni!” gondolatra, hanem ettől különböző felismerésekhez is vezethet. Amennyiben az utolsó előtti sor „béhunyt” szemei nem halottak, úgy az elmúlás folyamata a versben nem „visszafordíthatatlan és megállíthatatlan”, mivel a vers megszólaltatása maga is

olyan aktus, amely ez ellen hat. Eszerint a költemény beszélője éppen a múltó idő segítségével tudja emlékezetét, ezáltal pedig saját szubjektumát megteremteni.

Az itt láthatóvá tett problémák a Matúra-sorozat egy, már korábban említett vonása miatt is lényegesek. Mint említettük, ezek a könyvek elsősorban középiskolás diákok és tanárok számára készültek. Nekik kellene módszertani segítséget is nyújtaniuk amellet, hogy a szövegeket közlik. Minden erénye ellenére kétséges, hogy így a könyv képes-e erre.

JÁSZBERÉNYI JÓZSEF–KOVÁCS BÉLA LÓRÁNT

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság vezetősége, az Irodalomtörténet és az Irodalomismeret szerkesztői nevében köszönetet mondunk mindazon tagjainknak, akik személyi jövedelemadójuk 1%-át 1998-ban a Társaságnak felajánlották. Őszinte köszönettel nyugtázzuk, hogy az így befolyt 154 587 Ft összeget a gyulai konferencia többletkiadásainak fedezésére fordítottuk.